

DE WINDMOLEN VAN WEDDE

Figuur 1
Molen op de kopie uit 1700 van de kaart van 1590. (Origineel: Groninger archieven)

Figuur 2
Molen op de kaart van 1590. (Origineel: Groninger archieven)

Vlakbij de burcht in Wedde heeft in de 16^e eeuw een windmolen gestaan. Deze molen stond daar in roerig tijden. Er waren veroveringen, plunderingen, er heerste de pest en er werden toveressen verbrand. Bij de verovering van Wedde door Verdugo in 1593 is ook de molen verbrand en daarna niet meer opgebouwd.

- Ruut Wegman
Marlies Sanders

De oudste vermeldingen

Op een kaart uit 1590 staat in Wedde een windmolen getekend (figuur 1). Het is een standerdmolen; het oudste type windmolen in Nederland. De naam standerdmolen komt van de dikke stam of standaard waarop de molen staat (zie foto p. 37 en figuur 2 hierboven).

Het is niet zeker wanneer de molen van Wedde precies is gebouwd. We denken dat het tussen 1545 en 1556, maar in ieder geval na 1540, moet zijn geweest. Dit blijkt uit een ongedateerde brief van Karel Schenck van Tautenburg, landheer van Westerwolde van 1540 tot 1561, aan keizer Karel V: *'Desen al nijetlegenstaende, heeft die voirß Heyo van Westerwald eenen wijntmuellen tegens des thoenders wille consent ende besit metter daet ende moetwillich aldair opgericht, sonder yerst die Hoocheyt vanden wijnt aen hem thoender versocht ende verworven te hebben'*.¹ De molen is dus gebouwd in de periode van Karel Schenck van Tautenburg; na 1540.

Op 26 juni 1545 verklaarde Reijnolt van Bourmannia, drost van Coevorden en voormalig drost van Westerwolde (1536-1539), dat hij *'de stede gelegen voert huijs daer stall Johan nu up woent, heft betijmmert bij Haijo Westerwoldes consent, ende hem oeck jaerlicks de pacht hiervan betaelt, oeck de venne landes liggende voert huijs Wedde behoert Haijen voerß[chreven] toe, want Reijnolt voergen[oemde] de niet int gebruikck hebbe gehadt'*.¹ De grond voor het Huis te Wedde behoorde volgens Bourmannia toe aan Haije Addinga van Westerwolde. Bourmannia had van Addinga toestemming gekregen om op deze grond een herberg te bouwen, waarvoor jaarlijks pacht moest worden betaald. In deze akte wordt de windmolen niet genoemd, terwijl het wel om de plaats gaat waar de molen later stond. We concluderen hieruit dat de molen in 1545 nog niet was gebouwd. Latere aktes geven aan dat hij op de eerder genoemde plaats voor het huis te Wedde is

“Het windrecht behoorde tot de rechten van de landheer. Alleen een landheer had het recht de wind te gebruiken en daartoe een molen te laten bouwen.”

gebouwd: ‘de plaetze voor den huiß Wedde, daer de hoff, windmolle ende des weerdthuis tusschen beiden bruggen up staet’²³ (figuur 2).

Het bezit van deze grond en het bouwen van de molen werd betwist door Van Tautenburg. Dit leidde tot een proces in 1556 voor luitenant en hoofdmannen te Groningen.¹ De aktes van dit proces bevatten de oudste vermelding van de windmolen.

Volgens een Memorie over de rechten van de ingezetenen van de heerlijkheid Wedde in de Münsterse en Gelderse tijd⁴ was er al een molen bij het huis te Wedde in de tijd van Karel van Gelre tussen 1530 en 1536. Van Gelre had de plichten van de Westerwoldes verzwaard met huisdiensten en het molenrecht; de verplichting hun koren te laten malen op de aangewezen molen. In 1538 schonk keizer Karel V een aantal rechten terug aan de Westerwolders. In de privilegebrief van Karel V uit 12 Augustus 1538 staat: ‘Dat zy voortaan vry ende onbelast sullen zyn van te moeten haer koorn ende graen brengen op eenige molen binnen den selve Lande staende, maer sullen haer koorn mogen malen, binnen haer huysen, met quarnen, ende anders gelijck hen dat goedt duncken sal’ (Alting, 1648). In de bijbehorende aktes wordt het molenrecht genoemd, maar niet welk type molen het betreft. Mogelijk stond er voor 1540 bij het huis te Wedde nog de watermolen die in het klaagschrift van 1475 werd genoemd (Wegman & Wegman, 2004).

Een conflict over het gebruik van de wind

Haije Addinga had tegen de zin van Karel Schenck van Tautenburg naast de herberg een windmolen gebouwd en had verzuimd om toestemming te vragen voor het gebruik van de wind. Het windrecht behoorde tot de rechten van de landheer. Alleen een landheer had het recht de wind te gebruiken en daartoe een molen te laten bouwen. Van Tautenburg stuurde Hans Hesse, drost te Wedde van 1539 tot 1566, op Addinga af om hem te verbieden koren te malen. Addinga en zijn molenaar gaven hieraan geen gehoor. Hesse liet daarop de molenaar gevangen zetten op het Huis te Wedde. De molenaar wist echter te ontsnappen en Addinga daagde Van Tautenburg voor het gericht te Groningen.¹ Op 9 november 1556 deden de luitenant en hoofdmannen te Groningen een uitspraak. De uitspraak betrof het recht om vrij met de molen te mogen malen, het recht van turf halen uit het veen en het recht van jagen op de Wildbaan. Addinga werd in het

gelijk gesteld en voor de windmolen werd het volgende bepaald: ‘Unde hier en tegens soe sall ende mach joncker Haije Westerwolt die moelen, hij in Westerwolderlandt heeft laeten oprichten, voortaan laeten maelen, ende de wint vrij onbespeert gebruecken, oeck off de moele voorb[chreven] verginge, de moelen wederomme up laeten richten ende vrij maelen laeten, sonder eenige wint toe coepen off anders dair voortdoen.’ In ruil daarvoor mocht Van Tautenburg ten behoeve van het huis te Wedde turf graven in het veen van Addinga.¹ De keizer verklaarde echter dat de hoofdmannen te Groningen alleen het recht van appellatie en geen andere jurisdictie in Westerwolde bezaten. Als Addinga bezwaar had tegen de uitgifte van het leen aan Van Tautenburg, moest hij zich tot de Keizer wenden (Renaud & Van Dijk, 1959).

De molen in de Arembergse periode

Op 28 februari 1561 kocht de graaf van Aremberg Jean de Ligne, landheer van Westerwolde tussen 1561 en 1568, de heerlijkheid en het huis, zoals Van Tautenburg die in leen had, inclusief het weertshuis en de windmolen (Renaud & Van Dijk, 1959). Philips II, de opvolger van Karel V, keurde de transactie goed en gaf opdracht de heerlijkheid te belenen. Addinga kon geen rechten op de molen doen gelden; hij was alleen in bezit van de grond. De drost moest jaarlijks 1 gulden en 4 stuivers pacht betalen voor de grond gelegen voor het huis te Wedde waar de hof, de windmolen en de herberg op stonden aan Addinga en later diens erfgenamen.^{2,3}

Matthias Orth, drost te Wedde van 1566 tot 1594, moest de exploitatie regelen zo staat in de ‘Memorie voir onsen drost van Wedde Mathias Oirt’. Deze memorie moet omstreeks 1566 zijn opgesteld, omdat Orth toen als drost werd aangesteld. Er werd het volgende over de molen geschreven: ‘Soe vele betreft den wijntmoelen, angesien dat die costen van de afbrekinge zolden zeere groot vallen, daerdurch oick de verminderinge ende diminutie van de heerlicheijt ende jurisdictie to considereren staet, zal hij drost den selven wijntmolen verpachten ende vuytgeven eenen tijt van drie jaeren ten hoochsten dairvoir biedende, op conditie dat den moelnaer gehouden zal zijn den moelen te onderhouden in sulcker gestalt als die hem geleverd zal zijn, op dat de rekening daermit nijet belast en worden. Onderwijsende ende inducerende den onderdanen van Vlacxwedde dat zij op den selven moelen willen kommen malen’.⁵ »

Omdat afbreken van de molen te duur was, wilde de graaf van Aremberg dat Orth een pachter zocht voor de molen. Een belangrijke voorwaarde was dat die pachter de molen zonder extra kosten zou onderhouden. Hij verwachtte daarvoor voldoende inkomsten omdat hij ervan uit ging dat niet alleen de bevolking van Wedde, maar ook die van Vlachtwedde overgehaald kon worden om haar graan op de molen te komen malen.

Herman Wachters, molenaar in roerige tijden

De eerste molenaar die werd genoemd, was Herman Wachters. Hij werd ook wel Herman Moller of Herman van Loon genoemd. De naam van Loon duidt er op dat hij van het plaatsje Loon in Drenthe zal zijn gekomen. Waarschijnlijk was hij getrouwd met Alheit Wachters omdat deze naam verder niet voorkwam in Westerwolde.

Het pachten van de molen verliep de eerste jaren niet zonder problemen. Op 24 april 1568, kort voor het begin van de 80-jarige oorlog, werd Wedde veroverd door Lodewijk van Nassau met 80 man soldaten. Bij deze verovering werd de molen geplunderd en grotendeels vernield. Nog dat zelfde jaar heroverden de Waalse soldaten in Spaanse dienst Wedde. Door deze oorlogshandelingen werd de molen maar voor een half jaar verhuurd en bedroegen de opbrengsten niet meer dan 5 daler.^{2,3} Wachters verrichtte daarom in 1568 ook andere werkzaamheden voor de drost. Zo werd hij betaald voor vier dagen werk aan de staketten in het kleine hof en voor drie dagen werk aan de brug over de Aa. Hij kreeg hiervoor 9 stuiver per dag.²

Door de lage inkomsten kon de molenaar de molen na de plunderingen niet in goede staat terugbrengen. Op 26 januari 1569 schreef Matthias Orth aan de Gravin van Aremberg dat de molen geheel bouwvallig was en als er niets gedaan zou worden, hij om zal vallen. Wachters maalde geen koren meer omdat niemand durfde te komen vanwege de gelegerde Waalse soldaten en vanwege 'pestilentz'.⁶ De Waalse soldaten sloegen de armelui en namen hun wagens en paarden mee, waardoor het rond de molen erg onrustig was.⁷ Niemand durfde de molen te huren en omdat er toch koren moest worden gemalen, werd Herman Wachters door de drost in de kost genomen. De kosten hiervoor bedroegen 20 daler per jaar. In 1569 bracht het malen met de molen 22½ daler op. Er vonden toen ook enkele reparaties aan de molen plaats. Zo werden er voor de wieken van de molen twee zeilen van schepen gebruikt, die samen 14 Emders gulden kosten.⁸

Ook in 1570 werd de molen niet verhuurd omdat de Waalse soldaten nog steeds in Wedde gelegerd waren en de arme lieden beroofden en sloegen. Orth nam Wachters weer in de kost. In de rekeningen van het jaar 1570 staat vermeld: *'Item ontfangen van der wintmoelen staende voir den huijse Wedde die dit jaer nijet verhuijrt is, vermits die knechten ende soldaten soe alhier liggen, nijemants die huijren wolde omme dat nijemants ter moelen quam oft sie noemen die schepen wagens ende peerden voerden daarmede nae hores gevallen soe die arme luijden sulcx nijet wolden lijden sloegen sie die, hebben alsoe die mulder in die cost gehadt ende is dit jaer voirdient nae luijdt sijn attestatie de somme van XLV £ IX B'.⁹* De opbrengst van de molen bedroeg in 1570 45 Carolus gulden en 9 stuiver en ook dat jaar werden er weer enkele reparaties gedaan op kosten van de graaf.⁹ Op 10 juli 1570 schreef Orth dat de molen gerepareerd was voor de somma van 70 daler.⁶ Er was twee dagen gebruik gemaakt van drie 'monnijcke' wagens met 18 paarden, om hout voor de molen te vervoeren en er kwam een nieuw 'cruijs werck' voor de somma van 67 daler en 8½ stuiver.⁹ Pas in 1571 werd de molen weer verhuurd aan Wachters voor 10 daler en werd Wachters voor het eerst in de hoendergeldlijsten vermeld.^{10,11} In 1572 huurde hij de molen voor de somma van 12 daler. Wachters werd voor het laatst genoemd in 1578.¹² In de rekening van dat jaar stond dat hij 7 stuivers per dag kreeg voor het leggen van de vloer van de keuken van het Huis te Wedde. Zijn vrouw, Alheit Wachters, wordt in de rekeningen van 1587 nog genoemd. Zij werd op verdenking van toverij op 9 mei 1587 op het water geworpen en daarna gemarteld. In 4 dagen tijd was haar lot bezegeld. Op 13 mei 1587 werd zij verbrand op de Giezelbaarg.¹³

Naast Wachters zijn er nog twee andere molenaars bekend. Van 1587 tot en met 1591 huurde Hans Robbe de molen voor 15 daler.^{13,14} De laatste molenaar die werd genoemd, was Nanno die de molen in 1592 huurde.^{14,15}

Oorlogshandelingen betekenen het einde van de molen

Op 12 juli 1590 schreef Matthias Orth aan de graaf van Aremberg dat hij hoopte dat de molen en de herberg niet door de vijand zouden worden verbrand.⁶ Het mocht echter niet zo zijn. In het voor Wedde rampzalige jaar 1593 ging het mis. Op 26 augustus 1593 trok Willem Lodewijk van Nassau met 11 'vane' ruiters en 23 vendelen voetvolk op naar het huis te Wedde. Hij belegerde het huis 2 dagen en nam het in zonder dat er een schot werd gelost (Duyck, 1862; Van Reynd, 1650). Willem Lodewijk stelde

twee luitenants aan die het huis Wedde moesten verdedigen. Deze luitenants, de hopman Knoep en Jan Korpus, stonden aan het hoofd van 110 man soldaten. De kroeg en de 'stallinge' van de huisvoogd Gerhard van Langen werden afgebroken en weer opgebouwd in het nieuw gebouwde fort op de Boertange.⁶ Drie weken later rukte Fransisco Verdugo, Spaans stadhouder in de noordelijke gewesten van 1581 tot 1594, met zijn leger, bestaande uit voetvolk en ruiters, van Groningen op naar Wedde. Op 22 september beschoot hij het huis en heroverde het op de troepen van Willem Lodewijk (Duyck, 1862). Volgens Orth werden er met 5 kanonnen 85 schoten gelost en kwamen er 83 man om het leven.⁶ Deze herovering had desastreuze gevolgen voor Wedde. Van de 22 huizen in het dorp Wedde bleven alleen de pastorie en twee kleine huisjes gespaard. Ook de windmolen brandde geheel af. Op 13 december 1593 schreef Gerhardt van Langen hierover aan de gravin van AreMBERGH: *'Unde das e.f.g. windtmolle, nebens allen anderen hausingen unde gebouwen im gantzen dorpfte Weddenn stehende (ausserhalb de pastorei, nebens zwehen anderen kleinen heuselenn) als s.g. im anzugk ware von den Goesen angezindet unde verbrandt wurden'*.⁶ Terwijl het 'bevriende' leger van Verdugo Wedde had vernietigd, kregen de geuzen (de manschappen van Willem Lodewijk) de schuld daarvan. Deze herovering door Verdugo was niet de laatste krijgshandeling van dat jaar. Op 28 oktober werd Wedde voor de derde maal veroverd en viel wederom in handen van Willem Lodewijk van Nassau (Duyck, 1862; Van Reyd, 1650). Westerwolde werd daarmee Generaliteitsland en viel rechtstreeks onder de Staten Generaal. De molen werd echter niet meer opgebouwd. ■

Standerdmolen van Ter Haar.
Foto: Marten Fokkens

Bronnen:

- 1 RHC Groninger Archieven (GA) Toegang 2583, inventarisnummer 971.4.
- 2 GA Toegang 2583, inventarisnummer 942.1.
- 3 GA Toegang 2583, inventarisnummer 943.1.
- 4 GA Toegang 2583, inventarisnummer 1065.28.
- 5 GA Toegang 2583, inventarisnummer 927.3.
- 6 GA Toegang 2583, inventarisnummer 946.
- 7 GA Toegang 2583, inventarisnummer 943.2.
- 8 GA Toegang 2583, inventarisnummer 942.2.
- 9 GA Toegang 2583, inventarisnummer 942.3.
- 10 GA Toegang 2583, inventarisnummer 942.4.
- 11 GA Toegang 2583, inventarisnummer 943.4.
- 12 GA Toegang 2583, inventarisnummer 942.5.
- 13 GA Toegang 2583, inventarisnummer 942.7.
- 14 GA Toegang 2583, inventarisnummer 943.6.
- 15 GA Toegang 2583, inventarisnummer 942.12.

Alting, Bernhard, 1648. De Pilaren ende Peerlen van Groningen. Tweede deel. (zie pagina's 19-21).

Duyck, Anthonis (1862). Journaal van Anthonis Duyck. Advocaat fiscaal van de Raad van State (1591-1602), uitgegeven op last van het departement van oorlog, met inleiding en aantekeningen door Lodewijk Mulder, kapitein der infanterie, eerste deel.

Renaud, J.G.N. & E. Van Dijk (1959). Het huis te Wedde. J.B. Wolters, Groningen.

Reyd, Everhard van. (1650). Historie der Nederlandscher oorlogen begin ende voortganck tot den jaere 1601. Daer bij gevoegt de Nederlandsche geschiedenissen dienende voor continuatie tot de doodt van sijn excellentie graef Henrick Casimier van Nassau stadthouder van Vries-landt stadt Groeningen, Omlanden, ende Drint, 1640. Beschreven door wijlen Iohan van Sande oudste Raedt int Hof Provinciael van Vries-Landt.

Wegman, C.J. & R.M.A. Wegman (2004) Westerwolders en hun Woningbezit van 1568 tot 1829. Het Kerspel Wedde. Deel I De Marke Wedde. (zie pagina 480).